

ТМГ. XXXVII	Бр. 1	Стр. 11-31	Ниш	јануар - март	2013.
-------------	-------	------------	-----	---------------	-------

UDK 316.422.6 : 338.124.4

Pregledni rad

Primljeno: 26.11.2012.

Revidirana verzija: 09.12.2012.

Odobreno za štampu: 21.03.2013.

Vladimir Vuletić

Univerzitet u Beogradu

Filozofski fakultet

Odeljenje za sociologiju

Beograd

SOCIOLOŠKI POGLED NA SVETSKU EKONOMSKU KRIZU *

Apstrakt

U prvom delu rada konstatuje se da sociologija nije na adekvatan način reagovala na svetsku ekonomsku krizu. U drugom delu predstavljeni su pogledi kritički orijentisanih ekonomista na uzroke krize. Oni su poslužili kao uvod u analizu koja je izložena u trećem delu rada. U njemu su navedeni ekonomski, politički, tehnološki i kulturni uslovi koji su pogodovali aktivnostima transnacionalne kapitalističke klase da globalni ekonomski sistem prilagodi isključivo svojim interesima. Aktuelna ekonomska kriza samo je izraz socijalne neravnoteže koja mora biti prevaziđena ukoliko se želi izbeći dalje zaoštavanje krize i prevazilaženje situacije u kojoj se kriza smatra normalnim stanjem stvari.

Ključne reči: kriza, neoliberalizam, transnacionalna kapitalistička klasa, globalizacija, društvena nejednakost

GLOBAL ECONOMIC CRISIS: SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract

In the first part of this paper, it is established that sociology did not react adequately to the global economic crisis. In the second part, views of critically oriented

---

vvuletic@f.bg.ac.rs

* Tekst je deo nastao u okviru projekta "Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri" (br. 179035), koji realizuje Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

economists on the causes of the crisis are presented. They are used as an introduction to the analysis presented in the third part, which specifies economic, political, technological and cultural conditions that were suitable for transnational capitalist class efforts to adapt the global economic system exclusively to their own interests. Current economic crisis is nothing but an expression of social imbalance that must be overcome if further escalation of the crisis is to be avoided.

Key words: Crisis, Neoliberalism, Transnational Capitalist Class, Globalization, Social Inequality

UVOD

Kriza koja je osamdesetih godina XX veka pogodila Jugoslaviju podstakla je živu diskusiju u tadašnjoj stručnoj javnosti. Posebno su bili aktivni ekonomisti i, što je za našu temu veoma važno – sociolozi. Doprinos sociologa razumevanju tadašnje krize bio je u toj meri zanačajan¹ da je sociologija u delu javnosti prepoznata, pomalo ironično, kao krizologija. Sociolozi se tome nisu protivili već su ukazivali da je kriza rodno mesto sociologije, koja je nastala kao odgovor na krizu koja je pratila tranziciju iz tradicionalnog u moderno društvo.

Ako se ima u vidu ovakva predistorija, postavlja se pitanje zbog čega danas, kada se čitav svet i Srbija suočavaju sa, možda, najdubljom krizom koja je zahvatila moderni kapitalistički svet², nema adekvatne reakcije, odnosno recepcije ovog procesa u domaćoj sociologiji?³

¹ To naravno ne znači da su sociološki radovi (Жупанов, 1983; Болчић 1983; Рус, 1989 итд.) korišćeni kao putokaz za izlaz iz krize, već samo da su sociolozi prepoznali problem i pokušali da daju svoj doprinos njegovom rešavanju.

² Nebojša Katić, na primer, smatra da je „današnja ekonomska kriza verovatno najveća koju je svet video, kako po geografskom obuhvatu, tako i po dubini” (Katić, 2009, стр. 55).

³ Pregledom pet poslednjih godišta tri najznačajnija časopisa u kojima objavljuju domaći sociolozi (Sociologija, Teme, Sociološki pregled) može se zaključiti da ne postoji tekst iz pera sociologa koji je za predmet imao svetsku krizu. Štaviše, Sociologija i Sociološki pregled nisu objavili nijedan tekst na ovu temu, a jedino su *Teme*, u tematu posvećenom dvadesetogodišnjoj tranzicije bivših socijalističkih privreda, donele nekoliko tekstova iz pera ekonomista koji se direktno ili indirektno bave ovom problematikom (Голубовић, 2009; Божић, 2009). Много отворенији за истраживање ове проблематике били су *Nova srpska politička misao (NSPM)* и *Srpska politička misao (SPM)*. NSPM је теми *Svetska ekonomska kriza i Srbija* posvetila dvobroj 3-4 из 2009. године. Интересантно је да су сви аутори чији се радови појављују у овом темату економисти (Ковач, 2009; Радоњић, 2009; Катић, 2009; Душанић, 2009; Цветковић, 2009; Ковачевић 2009; Миљковић, 2009). SPM је у више бројева

U potrazi za odgovorom na to pitanje valjalo bi krenuti u tri smera. Prvi ukazuje na preovlađujuće gledište da je aktuelna kriza po svom karakteru ekonomska ili još uže – finansijska. Otuda sledi da odgovor na pitanje o njenim uzrocima i načinima prevazilaženja mogu dati samo eksperti za oblast međunarodnih finansija⁴. Da stvar bude teža, način na koji je u početku problem formulisan i predstavljen od strane ekonomskih eksperata bio je u toj meri nerazumljiv i nepristupačan svima van njihovog kruga da se činilo da je razumevanje krize zaista potrebno vrhunsko ekonomsko znanje što je dodatno destimulisalo pristup drugih profesija ovom problemu. U tom kontekstu vredi zabeležiti (samo)kritičnu opasku Pola Krugmana (Paul Krugman):

„Kao ugledan ekonomista, sposoban sam da pišem stvari koje niko ne može da tumači ... Ali svetu je danas potrebna informisana akcija, a da bismo do nje došli ideje moraju biti predstavljene na način pristupačan širokom krugu ljudi kojih se tiču, a ne samo diplomiranim ekonomistima” (Кругман, 2010, стр.6).

Dakle, mogućnost da šira stručna javnost, a u okviru nje i sociolozi, daju svoj doprinos razumevanju krize otvorena je tek onoga trenutka kada se pojavio izvestan broj ekonomista spremnih da finansijsku dimenziju krize prevedu na jezik pristupačan široj javnosti. Tek tada je postalo jasno šta se krije iza egzotičnih termina kao što su hedž fondovi, sekujterizacija, fjučersi, opcije, derivati itd⁵. Tada je, međutim, istovremeno postalo jasno da za razumevanje aktuelne krize finansijska znanja nisu dovoljna, već je nepohodno problem posmatrati šire, dublje i u vremenskoj perspektivi.

---

donosila radove o ovoj temi (Митровић, 2009; Грк 2009; Првуловић & Вучковић, 2011; Маринковић, 2011; Грк 2011; Пелевић & Маринковић 2011; Грк 2012), ali je i ovde, s izuzetkom Mitrovićevog teksta, lako zapaziti izrazitu dominaciju ekonomski fundiranih radova.

⁴ Interesantno je podsetiti da je kriza u koja je 80-ih godina prošlog veka zahvatila Jugoslaviju, takođe, u početku predstavljena kao ekonomska. Kasnije uključivanje sociologa u raspravu o krizi značilo je preispitivanje temelja i strukture društva. Moćnici tog vremena zbog toga nisu blagonaklono gledali na sociologe koji su osvetljavajući te probleme ugrožavali njihov položaj.

⁵ Jedna od funkcija mistifikacije ove oblasti od strane finansijskih stručnjaka, među kojima je, nažalost, znatan broj pripadnika akademske zajednice, bila je zaštita od pogleda zainteresovane javnosti. U filmu *“Inside job”* režisera Čarlsa Fergusona (Charles Ferguson) iz 2010. godine u delu koji se odnosi na ulogu akademske javnosti u generisanju svetske ekonomske krize vidi se zapanjujući stepen mešovine besa i arogancije koju su iskazali etablirani profesori ekonomije vodećih američkih univerziteta kada su bili suočeni sa jednostavnim pitanjima koja su se doticala suštinskih problema koji su doveli do krize i koje je kriza izazvala.

Kada je o Srbiji reč, napor da se na taj način demistifikuje aktuelna ekonomska kriza učinili su kritički orijentisani ekonomisti⁶. No, kao što će se videti, njihova tumačenja krize otvaraju nova pitanja, a za odgovore na njih je potreban sociološki ugao posmatranja.

Taj ugao, međutim, mora biti nadograđen prevazilaženjem istraživačkog pristupa koji Ulrich Bek (Ulrich Beck) naziva „metodološki nacionalizam” (Beck, 1999). Nažalost, u svetskoj, a posebno u domaćoj sociologiji, eksplicitno ili implicitno, prevladava državocentrična perspektiva. U tome se krije drugi razlog nezainteresovanosti sociologa za globalnu krizu. Državocentrizam ne samo da ograničava istraživački delokrug na nacionalnu državu, već i uzroke pojava vezuje isključivo, ili bar prvenstveno, za endogene činioce. Iz takve perspektive, globalnu krizu je teško povezati sa onim što se dešava na nivou nacionalnih država, pa izgleda kao da je reč o nepovezanim procesima. U tom smislu, kao tipičan može se, na primer, navesti sledeći stav: „Ekonomske problemi Srbije nisu lokalne posledice globalne krize, već je problematičan njen model rasta” (Грк, 2011, str.111).

Zaista, kada se pogledaju radovi domaćih sociologa videćemo da, nasuprot nezainteresovanosti za globalnu krizu, postoji značajan broj radova koji problematizuju krizu srpskog društva, ali je ne dovode u vezu sa globalnim tokovima. U njima prevladava stanovište da je kriza proizvod unutrašnjih slabosti koje se ogledaju bilo u, s jedne strane, nedoslednosti praćenja tranzicionih putokaza, ili prema drugom gledištu, prihvatanju tranzicionog modela razvoja (Вулетић, Станојевић & Вукелић, 2010). Posmatrano, međutim, iz globalne perspektive otkriva se, ne samo problematičnost navedenih stanovišta, već i nužnost istraživanja globalnih strukturnih promena za adekvatnije razumevanje lokalnih problema⁷.

Najzad, donekle povezan sa prethodna dva je i treći smer koji treba imati u vidu kada se objašnjava nezainteresovanost sociologa za globalnu krizu. Naime, i sociolozi su postali žrtve raširenog shvatanja da je ekonomija važnija od društva prepuštajući na taj način ekonomistima primat u tumačenju aktuelnih događaja⁸. Većina ekonomista, s druge strane, uverena je da tržišno zasnovana ekonomija na perfektan način

---

⁶ Njihova shvatanja su zabeležena u ranije pomenutom tematskom broju NSPM.

⁷ Zaokupljeni tranzicijom iz socijalizma u kapitalizam, većina autora nije obratila dovoljno pažnje na činjenicu da se, istovremeno, na globalnoj ravni odvijala tranzicija kenzijanskog u neoliberalni model kapitalizma.

⁸ Mada danas deluje samorazumljivo, takvo gledište je novijeg datuma. Još sredinom prošlog veka na ekonomiju se gledalo samo kao na jedan od podsistema društvenog sistema čija je funkcija da zadovolji materijalne potrebe društva. U međuvremenu, ekonomski podsistem je uspeo da se nametne i zagospodari ostalim podsistemima i društvom u celini.

reguliše sve poremećaje do kojih može doći u njenom funkcionisanju, ali i u funkcionisanju društva⁹. Drugim rečima, što manje uplitanja sa strane tim bolje za društvo jer će tržišni mehanizmi rešiti sve aktuelne i potencijalne probleme, a sociologija može (i treba) da se bavi temama koje ne zadiru u osnove tako projektovanog sistema.

POGLED EKONOMISTA NA KRIZU

Zbog svega navedenog ne čudi da o potrebi preispitivanja postojećeg modela ekonomskih odnosa nisu prvi progovorili sociolozi, već kritički orijentisani ekonomisti¹⁰.

U svom tekstu posvećenom uzrocima svetske ekonomske krize Oskar Kovač ukazuje da dominantna neoklasična ekonomska teorija ne može da objasni neravnotežu u funkcionisanju svetske ekonomije jer polazi od pogrešnih pretpostavki. Teza o perfektnoj konkurenciji¹¹ prema kojoj je tržište samoregulativni mehanizam nije realna, smatra Kovač. Međunarodna razmena se ne odvija prema principima slobodnog tržišta već je podložna uticaju različitih korporativnih monopola i država.

Da bi se u takvim uslovima izbegle ekonomske neravnoteže, neophodno je uspostavljanje globalnih institucija koje će imati regulativnu funkciju. Problem je što, kako on kaže:

„u svetskoj privredi ne postoje odgovarajuće svima zajedničke institucije u kojima bi se, u interesu svih, formulisale politike i

---

⁹ Jagdish Bagwati (Jagdish Bhagwati), na primer, navodi tipičan primer koji pokazuje na koji tržište rešava problem iscrpljenosti prirodnih resursa, što se inače često navodi kao problem do koga dovodi nekontrolisano tržišno poslovanje. Naime, prema učenju tržišnih fundamentalista, tržište reaguje na iscrpljenost prirodnih resursa tako što u situaciji istrošenosti (male ponude) raste njihova cena koja ih čini neisplativima za eksploataciju i time ih očuvava (Bagwati, 2010) Ovde bi se, naravno, mogla staviti primedba da u svetu postoji dovoljan broj enormno bogatih ljudi koji bi mogli da plate, na primer, i bundu od poslednje pande koliko god ona koštala, tako da je državna intervencija jedini način da se pande zaštite.

¹⁰ Situacija u svetu je unekoliko drugačija. Među kod nas poznatijim svetskim ekonomistima koji su istakli potrebu preispitivanja postojećih odnosa su Stiglic (Stiglitz) (2002), Krugman (2010), Rejnart (Reinert) (2006.). Mnogo pre njih, sociolozi poput Volerstina (Wallerstein) (2004/1995), Burdijea (Bourdieu) (1999), Beka (1999), Arigija (Arrighi) (2011/2004) itd, ukazali su na probleme koji su na kraju doveli do nastanka velike ekonomske i društvene krize.

¹¹ To podrazumeva homogenost proizvoda, ogroman broj aktera koji ne mogu pojedinačno uticati na cene, dostupnost informacija svim tržišnim akterima, nizak nivo troškova pri ulasku preduzeća na tržište itd. Umesto toga, smatra Kovač realnost pokazuje da svetsku ekonomiju danas pokreću faktori potpuno suprotni neoklasičnom modelu kao što su monopoli, države itd (Kovač, 2009).

zajedničke interventne mere ... umesto toga, institucijama upravljaju male grupe zemalja (koje)... preduzimaju mere ne vodeći računa o efektima tih mera na ostali svet (i) svetske krize ...“ (Ковач, 2009, str. 9).

To je razlog zbog koga se finansijska kriza koja je nastala u SAD prelila na čitav svet. Otuda je logično pitanje koje autor postavlja:

„šta su ostali stanovnici sveta krivi što je ... kriza pogodila sve njih? Ništa, oni su žrtva ‘globalizacije’ finansijskih tržišta koja im je nametnuta” (Ковач, 2009, str. 12).

Upravo iz tog razloga autor ističe da problem koji se nadvio nad pojedine zemlje i regione ne može biti rešen na nivou tih zemalja, već se moraju pronaći globalna rešenja. Za sada su mali izgledi da takva rešenje budu pronađena jer je, s jedne strane, teško očekivati da bi organizacija koja uključuje sve zemlje – poput UN mogla preuzeti ulogu regulatora finansijskih tokova i kontrolora finansijskih institucija. S druge strane, institucije i grupe koje se formiraju za rešenje ovih problema pokazuju tendenciju da favorizuju interese najmoćnijih zemalja, odnosno da odlažu, ili da se protive donošenju mera koje bi promenile postojeće odnose i ugrozile interese tih zemalja.

U takvoj situaciji, smatra Kovač, nije moguće uspostaviti potrebnu odgovornost finansijskih institucija tako da će se, nakon intervencije države na njihovom saniranju, nastaviti isti trendovi koji vode u novu krizu.

Ono što je posebno važno istaći u pristupu Oskara Kovača je napor da se prevaziđe „metodološki nacionalizam”, odnosno sagledanje problema i njegovih rešenja iz globalne perspektive. Nažalost, taj napor nije dosledno izveden do kraja. Ostaci državocentričnog pristupa ogledaju se u implicitno prisutnom shvatanju da su ključni igrači na globalnoj ekonomskoj sceni moćne države koje svoje aktivnosti sprovode u cilju realizacije nacionalnih interesa. Postavlja se, međutim, pitanje šta su nacionalni interesi tih zemalja? Logično bi bilo da je reč o maksimizaciji nacionalnog blagostanja. Podaci, međutim, pokazuju da je upravo u periodu na koji se odnosi analiza našeg autora došlo do značajnog pada prosečnih prihoda američkih domaćinstava kao i do povećanja stope siromaštva u SAD (Catells, 2000, str. 135–a137).

Da bi se razrešio ovaj problem, potrebno je uvesti sociološki ugao posmatranja jer ekonomska znanja, čak i kada su kritički orijentisana, ostavljaju mnoga pitanja otvorenim. No, pre nego što izložimo sociološki pogled na problem, prezentovaćemo još nekoliko gledišta ekonomista koja otvaraju značajna pitanja ali, po našem mišljenju, ne daju adekvatne odgovore na njih.

Ognjen Radonjić, na primer, daje vrlo iscrpan prikaz mehanizma koji omogućava da kako on kaže:

„nova klasa novčanih rentijera ... u kratkom roku prisvoji enormne prihode i bonuse, dok istovremeno prihodi i plate u realnom sektoru padaju” (Радоњић, 2009, str. 49).

Po njegovom mišljenju taj sistem obuhvata i intervencionističku politiku države koja ohrabruje rizične poteze špekulanata time što im uliva nadu da će, zbog kompleksnosti finansijskog sistema, svaki put prebaciti rizik njihovog poslovanja na stanovništvo. U tom smislu Radonjić se protivi intervencionističkoj politici države, ali se istovremeno zalaže za stvaranje regulatornih organa koji „moraju kontinuirano da prate razvoj finansijskih tržišta i da menjaju zakonsku regulativu” (Радоњић, 2009, str. 51).

Posebno značajno u tekstu ovog autora je skretanje pažnje na dimenziju klasnih razlika između „klase finansijskih rentijera” i ostatka stanovništva, odnosno zaposlenih u realnom sektoru. Ovo uočavanje strukturalnih nejednakosti, pokazaće se, predstavlja jedan od ključnih elemenata sociološkog pristupa o kome će biti reči. Ono na šta autor, međutim, ne daje odgovor su pitanja kako i zbog čega je stvoren sistem koji proizvodi ekonomske krize i društvene rasece. Zapravo, Radonjić uzrok problema vidi u tome što je prevladalo gledište Milтона Fridmana (Milton Friedman) prema kome za ekonomske krize isključivu odgovornost snosi „pogrešno vladino upravljanje, a ne nestabilnost koja je svojstvena privatnoj ekonomiji” (Радоњић, 2009, str. 34). Prihvatanost tog gledišta naš autor nalazi u upornosti Fridmana zahvaljujući kojoj je „našao put do srca akademske javnosti, i što je još važnije, političke elite” (Радоњић, 2009, str. 34).

Ovakvo objašnjenje teško se, nažalost, može ozbiljno shvatiti. Ono je, naime, sporno bar u meri u kojoj je teško prihvatiti gledišta da je I svetski rat posledica Principovog atentata, ili da su strahote II svetskog rata posledica mentalne poremećenosti Adolfa Hitlera (Adolf Hitler). Drugim rečima, i ova dimenzija problema mora biti sagledana iz šire sociološke perspektive.

Najbliže takvom shvatanju je objašnjenje krize koje je ponudio Nebojša Katić. I po njegovom mišljenju glavni krivac za izbijanje krize je neoliberalna ideologija. Njen uspon tokom sedamdesetih godina XX veka omogućili su „ekscesi države – njeno preveliko trošenje, korupcija i povlađivanje interesima moćnih lobija (bili oni poslovni ili sindikalni)...“ (Катић, 2009, str. 60).

Neoliberalna ekonomska politika uspela je samo da obuzda inflaciju, ali nije uspela da reši problem nezaposlenosti, već je merama kao što su fleksibilizacija tržišta radne snage samo produbila problem. Uništena je ranija moć sindikata, što je otvorilo put povećanju nejednakosti jer više niko nije mogao da spreči stagnaciju plata dok su istovremeno profiti rasli.

„U takvom modelu raspodele, građani su morali intenzivno da se oslanjaju na kredite kako bi u uslovima, stagnatnih realnih primanja povećali svoju kupovnu moć. Dužnički balon je naduvan i morao je pući“ (Katić, 2009, str. 61).

Uprkos očiglednim manama neoliberalizma,¹² kao i činjenici da je ta ideologija trenutno u defanzivi zbog aktuelne krize, on smatra da neoliberalne politike i dalje dominiraju zahvaljujući tome što iza njih stoji krupni biznis koji oblikuje intelektualni, medijski i politički prostor. Zbog toga on izvodi pesimistički zaključak da će u budućnosti neoliberalizam ponovo prevladati.

Neobično je, međutim, što uprkos ovakvom zaključku Katić smatra da „sposobne vlade posvećene ekonomskom rastu“ mogu napraviti „odstupanje od ekonomskih doktrina koje su vladale poslednjih decenija“ (Katić, 2009, str. 62).

Ako je neoliberalna doktrina, u ovom ili onom obliku, proizvod interesa krupnog kapitala, postavlja se pitanje kako država – koja je takođe njegov zatočenik, može izabrati doktrinu koja bi bila suprotna interesima krupnog kapitala? Po našem mišljenju, osnovni problem predloženog gledišta je što ne uvida u dovoljnoj meri povezanost krupnog kapitala i političke moći – o čemu svedoči sociološka analiza.

Na kraju ovog pregleda treba pomenuti još jedan tekst u kome se sugerše proširenje okvira analize uključivanjem dimenzija koje nisu bazično ekonomske po svom karakteru. Jovan Dušanić, naime, polazi od pretpostavke da je aktuelna kriza sistemska, a ne tek jedna u nizu konjuktivnih kriza koje su svojstvene kapitalističkoj ekonomiji. Njen globalni karakter proizilazi iz širenja procesa globalizacije u koji su, po njegovom mišljenju, ostale zemlje uvučene raznim mehanizmima kao što su: širenje dolarskog uticaja; procesom zaduživanja; stvaranjem nestabilnosti u čijem rešavanju onda aktivno učestvuju SAD; slabljenjem nacionalnih institucija; korumpiranjem lokalnih političkih i akademskih elita; i nametanjem neoliberalne ekonomske ideologije.

Mada, kao i drugi pomenuti ekonomisti, detaljno objašnjava mehanizam naduvavanja finansijskog balona, autor, ipak, zaključuje da je ova kriza prvenstveno moralna, a ne ekonomska. Razlog vidi u tome što su pohlepa i strah od gubitka pozicija pripadnika nove buržoazije pokretači tih pogubnih procesa. „Umesto na moral, veru i savest kapitalizam se oslanja na zakone, interes i profit“ (Dušanić, 2009, str. 85).

---

¹² Katić razlikuje meku i tvrdu varijantu ove ideologije. Prvu predstavlja skup mera poznatih kao Vašingtonski konsenzus, a drugu ideje Milтона Fridmana. No, istovremeno, smatra da im je zajedničko to što je „teško naći ideju koja u sudaru sa stvarnošću uvek gubi, i koja se uprkos tome, neprekidno održava i iznova pojavljuje u nekoj novoj inkarnaciji“ (Katić, 2009, str.56).

Bez obzira što u obrazlaganju ove teze u značajnoj meri iskrivljeno predstavlja Veberovu tezu o ulozi protestantizma na razvoj kapitalizma, Dušanić, čini se s pravom, ukazuje da se koreni aktuelene globalne krize ne mogu objasniti samo ekonomskim činiocima¹³.

SOCIOLOŠKI POGLED NA SVETSKU EKONOMSKU KRIZU

Predstavljajući ekonomske poglede na krizu, ukazali smo na određene nedorečenosti, a u pojedinim radovima i na protivrečnosti za koje pretpostavljamo da mogu biti prevaziđene uključivanjem sociološkog pristupa u analizu.

U većini pomenutih radova kao osnovni generator krize ističe se neoliberalna ideologija. To neminovno upućuje na pitanje kako i zašto se neoliberalizam¹⁴ nametnuo kao preovlađujući vodič za ekonomsku praksu, odnosno koji su preduslovi bili neophodni da se on nametne kao neupitan skup uputstava za regulisanje ekonomskih i društvenih odnosa?

Pre svega, treba reći da su ključni momenti koji obeležavaju neoliberalni zaokret dolazak Margaret Tačer (Margaret Thatcher) na vlast u Velikoj Britaniji 1979. godine i izbor Ronalda Regana (Ronald Regan) za predsednika SAD godinu dana kasnije. No, neoliberalne ideje su začete znatno ranije. Smatra se da su susreti Hajeka (Friedrich August Hayek), Fon Mizesa (Ludwig von Mises), Fridmana i drugih intelektualaca u švajcarskoj banji Mon Pelerin (Mont Pelerin),¹⁵ koji su započeli 1944. godine, predstavljali klicu iz koje će vremenom izrasti neoliberalni pogled na svet. Podsećanje na ovu istorijsku činjenicu je važno da bi se razumelo da sama pojava neoliberalnih ideja nije značila njihovo šire

---

¹³ Mada se koncentriše prvenstveno na krizu u Srbiji, dovodeći je donekle u vezu sa globalnom krizom, slično gledište zastupa i Mladen Kovačević ističući potrebu za angažovanjem stručnjaka različitih disciplina u pronalaženju izlaska iz krize (Ковачевић, 2010).

¹⁴ Pojam neoliberalizam shvatamo, ukratko, kao ideološku doktrinu koja se na najopštijem planu zalaže za slobodu pojedinca da sam odlučuje o svojim aktivnostima bez uticaja spoljnih autoriteta – prvenstveno države. Iz toga proizilazi da se u svom ekonomskom delu ova doktrina zalaže za potpunu privatizaciju svojine, liberalizaciju trgovine i deregulaciju svih ekonomskih tokova. U političkom delu ona državu shvata isključivo kao garant za realizaciju ekonomskih sloboda pojedinaca i kompanija. U socijalnom delu ističe se odgovornost pojedinca za sopstvenu poziciju u odnosu na druge pojedince. Sam pojam društva za neoliberalne nema veći značaj jer društvo u najboljem slučaju shvataju kao oznaku za skup pojedinaca, a u krajnjoj liniji, kao što se izrazila Margaret Tačer, društvo ne postoji – postoje samo pojedinci i njihove porodice.

¹⁵ Po imenu te banje grupa je dobila naziv Mon Pelerin.

prihvatanje. Naime, bio je potreban određeni kontekst u kome su te ideje mogle proizvesti pretpostavljeno dejstvo.

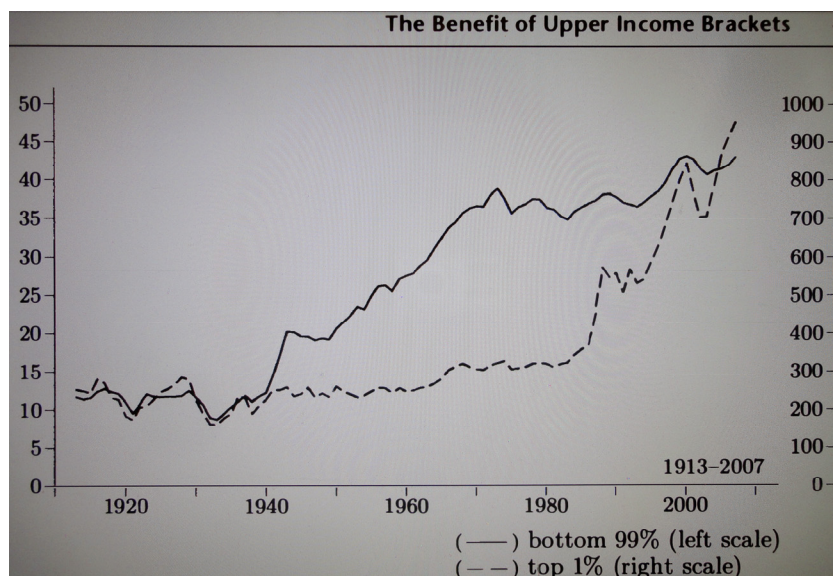
Upravo zbog toga, sociološka analiza mora početi od traganja za preduslovima koji su omogućili da te ideje postanu uticajne. Ne treba, naime, zaboraviti da je nakon Drugog svetskog rata kenziijanizam predstavljao dominantno učenje u skladu s kojim je upravljana ne samo unutrašnja, već i međunarodna ekonomija. Kenzijansko učenje je kao ciljeve ekonomske politike postavilo ekonomski rast, punu zaposlenost i blagostanje većine građana. Garant za ostvarenje tih ciljeva bila je država koja je, u slučaju da dođe do njihovog neispunjavanja, bila obavezna da interveniše. Prostor za nesmetano delovanje države obezbeđen je svojevrsnim „klasnim mirom”, odnosno kompromisom radnika i kapitalista koji je podrazumevao relativno visoka primanja i socijalnu sigurnost za radnike, ali i relativno mirno okruženje, oslobođeno radničkih štrajkova, za reprodukciju takvog sistema.

Postavlja se pitanje zbog čega je ova, iz današnje perspektive posmatrano, idilična slika razbijena. U najkraćem, moguće je uputiti na dejstvo nekoliko raznovrsnih činioca.

Kada je o ekonomskim činiocima reč gotovo svi autori koji se bave ovom problematikom upućuju na pojavu dugotrajne stagflacije, odnosno neobične kombinacije pada proizvodnje i rasta inflacije koja je obeležila sedamdesete godine XX veka u većini razvijenih zemanja, pre svega u SAD i zapadnoj Evropi (Arrighi, 2011; Castells, 1998; Harvi (Harvey), 2012). Međutim, pored toga važno je primetiti da su sedamdesete istovremeno bile period u kome je došlo do značajnog pada profitnih stopa, što se odrazilo u relativnom „osiromašenju” najvišeg društvenog sloja. Tako su, na primer, realni prihodi jedan odsto najbogatijih američkih domaćinstava, počev od početka Drugog svetskog rata, rasli sporije nego prihodi ostatka stanovništva. Taj „jaz” doživeo je kulminaciju sedamdesetih godina (slika 1). Dumenil i Levi (Gerard Dumenil and Dominique Levy), zbog toga neoliberalizam posmatraju kao novu fazu u razvoju kapitalizma koja se pojavila kao odgovor na strukturnu krizu iz sedamdesetih godina¹⁶.

„On (neoliberalizam) izražava strategiju kapitalističke klase udruženu sa višim slojem menadžera, posebno finansijskih menadžera, s ciljem da ojačaju svoju hegemoniju i da je prošire globalno“ (Dumenil & Levy, 2011, str.1).

¹⁶ Na pitanje usled čega je kapitalizam zapao u krizu sedamdesetih godina postoje različiti odgovori. Najkompletnije objašnjenje nudi Volerstin, koji smatra da su ekonomski oporavak zapadne Evrope i Japana doveli do ogromnog porasta svetske proizvodnje i konkurencije, što je vodilo padu profitabilnosti ključnih industrijskih sektora i posledično do pada u svetskoj ekonomiji, što je izazvalo porast nezaposlenosti i inflaciju (Волерстин, 2004)

Izvor: Dumenil and Levy, *Neoliberalism in Crisis*, str. 47

Slika 1. kretanje prihoda manjine i većine američkog stanovništva tokom XX veka

Figure 1: Real income of two income fractiles – U.S. householders in 20th century

Međutim, ekonomska kriza koja se, kako je pomenuto, manifestovala kroz stagflaciju pogodila je u značajnoj meri stanovništvo, a posebno mlade ljude. U potrazi za izlaskom iz krize jedan od mogućih odgovora, kako navodi Harvi, bio je produbljenje državne kontrole i regulisanje ekonomije kroz primenu korporativnih strategija. Tu alternativu su zagovarale socijalističke i komunističke partije u Evropi. To je, drugim rečima, značilo da je kriza pretela da preraste u talas nezadovoljstva koji bi, prema njegovim rečima, vodio:

„u pravcu pojave socijalističke alternative... Komunističke i socijalističke partije su puštale korenje, pa čak i preuzimale vlast ... U tome je ležala jasna politička pretnja ekonomskim elitama i vladajućim klasama i to svuda...” (Харви, 2012, str. 30).

Nema sumnje da su upravo navedeni ekonomski i politički razlozi motivisali gornji sloj društva da potraži put kojim bi osigurao svoju

poziciju. No, da bi novi model organizacije privrede i društva dao očekivane rezultate, bio je neophodan i tehnološki iskorak¹⁷. Zaista, interesantno je da su se, uprkos relativno dugoj predistoriji bazičnih istraživanja, glavni proboji u informativnoj sferi dogodili upravo sedamdesetih godina¹⁸. No, kao što primećuje Kastels:

„tehnološka revolucija ...nije slučajno nastala i proširila se u istorijskom razdoblju globalne rekonstrukcije kapitalizma, kojoj je bila ključni alat” (Castells, 2000, str. 48).

Najzad, mada nije direktno uticala na razvoj neoliberalizma, duhovna klima tog doba, posebno među mladim ljudima, omogućila je da se neoliberalizam bez većih otpora inkorporira u svakodnevni život i način razmišljanja. Reč je, naime, o tome da je krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog veka mladi ljudi bili snažno orijentisani protiv birokratskog duha oličenog u državi i hijerarhijskom ustrojstvu tadašnjih korporacija. Ričard Senet (Richard Sennett) s nostalgijom govori o nadanjima njegove generacije koja je verovala da bi krute institucije mogle biti zamenjene zajednicama poverenja i solidarnosti. No, paradoksalno, zaključuje on:

„To se svakako nije dogodilo. Raščlanjivanje velikih institucija raščlanilo je i život mnogih ljudi: mesta u kojima rade podsećaju na železničke stanice a ne na naselja, a usled zahteva na poslu porodični život izgubio je svoj pravac. Raščlanjivanjem institucija nije nastalo više zajednica” (Сенет, 2007, str. 8).

Drugim rečima, neoliberalizam se nametnuo zavodljivošću svojih parola o slobodi i dostojanstvu. Međutim, pojedinac je dobio samo slobodu izbora u supermarketu, a korporacije su – kroz proces fleksibilizacije rada, oslobođene svakog obzira prema pojedincu. Pojedinac je tako postao slobodan da se stara sam o sebi.

---

¹⁷ Finansizacija privrede, odnosno dominacija finansijskog kapitala kao način njegove oplodnje poznata je iz ranijih kriza. Ovoga puta ona je u znatnoj meri olakšana razvojem tehnologije. Značaj tehnologije je bio tim veći jer je finansizacija morala biti ostvarena na globalnom nivou.

¹⁸ Mikroprocesor, ključna naprava u širenju mikroracunarstva, izmišljen je 1971. godine i počeo se širiti sredinom 70-ih godina. Mikroracunar je stvoren 1975. godine, a prvi uspešan komercijalni proizvod 1977, otpilike u vreme kada je Majkrosoft počeo proizvoditi operativne sisteme za mikroracunare. Kseroks Alto, matrica mnogih softverskih tehnologija za kućne računare, razvijen je 1973. Prvi industrijski elektronski prekidač pojavio se 1969, a digitalni prekidač razvijen je 70-ih... I na kraju, ali ne manje važno, američka agencija za napredne istraživačke projekte ministarstva odbrane SAD postavila je novu, revolucionarnu elektronsku komunikacionu mrežu 1974. ... bez preterivanja možemo reći da je revolucija informatičke tehnologije kao revolucija rođena 1970-ih. (Castells, 2000, str. 80)

Na osnovu do sada rečenog proizilazi je da su kulturna klima, tehnološke inovacije, ekonomska kriza i politička previranja tog doba stvorili kontekst u kome je vladajuća klasa mogla da dovede u pitanje tekovine države blagostanja i da umesto nje instalira novi tip kapitalizma koji je doprineo makimizaciji interesa te klase. To drugim rečima znači – da nije neoliberalizam sam po sebi bio uzrok neoliberalnog zaokreta, kao što se postulira u ranije navedenim ekonomskim radovima, već je poslužio kao ideološki štit kapitalističkoj klasi u borbi koju je povelala za očuvanje svog položaja.

U prilog ovakvom zaključku svedoče empirijski pokazatelji o naglom i sve ubrzanijem povećanju društvenih nejednakosti koje se od sredine 70-ih godina prošlog veka opažaju na svetskom, ali i na nacionalnom planu (Castells, 2000; Dumenil & Levy, 2011). Dodatnu potvrdu predstavlja činjenica da se neoliberalna politika sprovodila, i još uvek sprovodi, u različitim zemljama s različitom doslednošću, ali sa istim ciljem i posledicama (opširnije o tome videti u Harvi, 2012). Sve to pokazuje da je neoliberalizam služi prvenstveno kao ideološko opravdanje za aktivnosti vladajuće klase, a ne kao *vjeruju* čijem se ostvarenju teži po svaku cenu. Drugim rečima, čak i kada se odstupa od načela neoliberalizma, to se čini u cilju realizacije interesa vladajuće klase¹⁹.

Ovde ostaje još da odgovorimo na pitanje ko zapravo čini vladajuću klasu? U početnoj fazi razvoja neoliberalnog kapitalizma još uvek se moglo i moralo govoriti o vladajućim klasama jer su one bile prvenstveno nacionalno organizovane. Do postepene transformacije nacionalnih vladajućih klasa u transnacionalnu kapitalističku klasu, koja se može smatrati generatorom aktuelne krize, ponajviše je došlo usled aktivnosti američke kapitalističke klase.

Kao što je ranije pomenuto u fusnoti 16, pad profitabilnosti poslovanja najviše je sedamdesetih godina pogodio poslovni svet u SAD. Ta činjenica je za posledice imala: prebacivanje poslovanja iz proizvodne u finansijsku sferu u kojoj su veći profiti; porast nezaposlenosti i pad realnih nadnica radi povećanja profita u realnom sektoru; izmeštanje proizvodnje u područja i zemlje sa nižom cenom rada s istim ciljem. No, ono što je izgleda odlučujuće uticalo na dalji tok događaja bio je enorman porast cena nafte u dva navrata 1973. i 1979. godine. U prvom redu to je izazvalo pojavu ogromne količine novca, takozvanih petrodolara, koja su arapski šeići deponovali u američke banke. Taj novac je na različite načine, a pre svega kroz kredite plasiran u mnoge zemlje Trećeg i Drugog

---

¹⁹ Tokom mandata Džordža Buša mlađeg (George Bush, jr.) donete su protekcionističke uredbe s ciljem da se zaštiti američka industrija čelika. To se, da podsetimo, dogodilo 2002. godine, u vreme kada je iz SAD najснаžnije propagirana neoliberalna doktrina koji takvu vrstu državnih mera ne odobrava ni pod kakvim izgovorom.

(socijalističkog) sveta čime je stvorena globalna međuzavisnost do tada nezabeleženih razmera. Teškoće s kojima su se zadužene zemlje suočavale pri otlati duga usmeravao ih je na Međunarodni monetarni fond (MMF). Njegova uloga je, pod pokroviteljstvom SAD, redefinisana tako da je jedan od ključnih uslova dodeljivanje finansijske pomoći bio prihvatanje mera neoliberalne ekonomske politike od strane zemlje dužnika. Te mere, kao što pokazuje Štiglic (Штиглиц, 2002), nisu uvek imale za cilj da pomognu zemljama koje su ih prihvatale. Zapravo, njihov primarni cilj bio je uvlačenje tih zemalja u sistem američke dominacije²⁰. Od novonastale situacije korist su uglavnom imali predstavnici američkih korporacija i finansijskih institucija, kao i veoma tanak sloj domicilnog stanovništva, odnosno pojedinci – pripadnici poslovne i političke elite. Tako se, interesnim povezivanjem i udruživanjem američke i vladajućih klasa ostalih zemalja, stvarala transnacionalna kapitalistička klasa (TNK)²¹.

Transnacionalna kapitalistička klasa je skup ljudi koji imaju moć da odlučuju izvan i unutar nacionalnih država. Oni su pokretač globalnog kapitalizma. Tu klasu čine direktori transnacionalnih korporacija njihovi partneri u pojedinim državama, globalnim kapitalizmom i neoliberalnom ideologijom inspirisani visoki državni činovnici, političari i akademski delatnici, kao i deo konzumerističke elite koja sredstva stiže u svetu šou biznisa. Ova klasa donosi sistemske odluke koje održavaju globalni sistem u njihovom interesu. Zalažu se za mere koje podstiču rast kapitala. Održavaju kontakte na skupovima poput Svetskog ekonomskog foruma, koji se svake godine održava u Davosu; dele slične vrednosti i životni stil tako da nacionalne razlike koje postoje među njima ne predstavljaju prepreku za saradnju jer klasne interese pretpostavljaju nacionalnim (Sklair, 2001).

Upravo transnacionalni karakter kapitalističke klase omogućio joj je odlučujuću prednost u odnosu na ostale kategorije svetskog stanovništva, a pretenstveno u odnosu na ostatke onoga što je nekada predstavljalo radničku klasu.²²

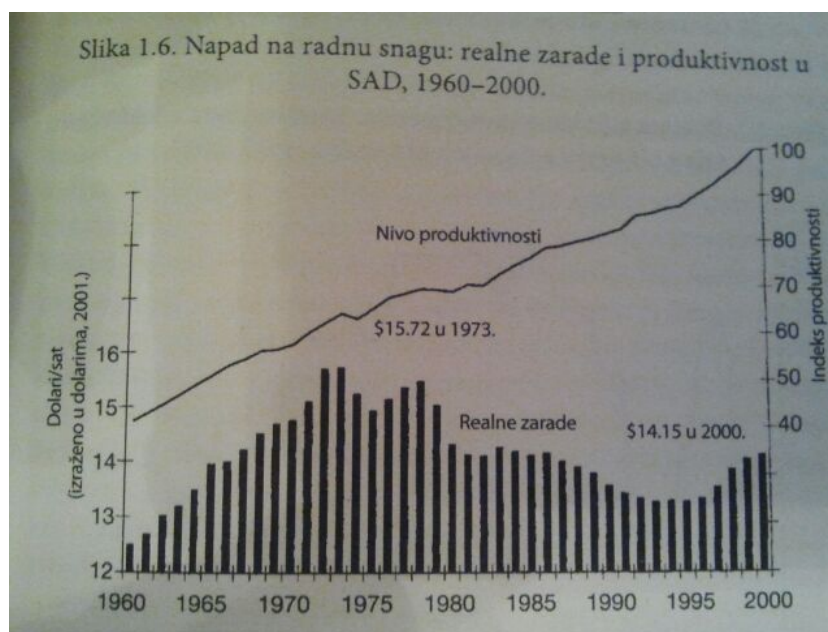
Snagu radničke klase razvijenih zemalja, koja je prvenstveno ležala u organizovanom sindikalnom pokretu, potkopale su nacionalne

²⁰ Interesantan prilog za razmevanje mehanizama uvlačenja zemalja u sistem zavisnosti predstavlja knjiga Džona Perkinsa (John Perkins) Ispovest ubice ekonomija (Перкинс, 2012)

²¹ Koncept TNK razvio je Lezli Skler (Leslie Sklair) još 1991. godine, kasnije ga razradio i dopunivši (Sklair, 1991, 2001) godine. Sličan koncept predstavlja i transnacionalna elita koji koristi Saskija Sassen (Saskia Sassen) (Sassen, 2008). Pogled na Forbsovu listu 500 najbogatijih ljudi na svetu pokazuje da je od 1.226 milijardera na svetu 445 iz SAD, 315 iz azijskih zemalja, 310 iz Evrope, 90 iz Južne Amerike i 86 iz Afrike i sa Bliskog istoka.

²² Moć transnacionalnog kapitala ogleda se u njegovoj globalnoj organizovanosti nasuprot nacionalno organizovanoj moći radnika (Beck, 2005).

vlade u Velikoj Britaniji i SAD. Poznati su sukobi Margaret Tačer i sindikata rudara u Velikoj Britaniji, odnosno Ronalda Regana i sindikata kontrole letenja u SAD u prvim godinama njihovih mandata. Međutim, ključnu ulogu u procesu dugoročnog opadanja zarada zaposlenih, uprkos porastu produktivnosti (slika 2)²³, odigrali su procesi povezani sa globalizacijom i transformacijom radnog procesa.

Izvor: Харви Дејвид, *Кратка историја неолиберализма*, стр. 43

Slika 2. Realne plate i produktivnost u SAD, 1960–2000

Figure 2. Real wages and productivity in U.S., 1960–2000

Globalizacija se u ovoj oblasti manifestovala kroz izmeštanje industrije u zemlje sa nižom cenom rada. Tokom osamdesetih i devedesetih godina deindustrijalizaciju razvijenih zemalja pratila je ubrzana industrijalizacija takozvanih „azijskih tigrova”, a zatim i Kine. To je ostavilo posledice na povećanje nezaposlenosti i stagnaciju, ili čak pad realnih zarada u razvijenim zemljama.

²³ Mada se ovi podaci odnose na SAD, slična situacija je i u drugim razvijenim zemljama. Kako navodi Bek: „U Nemačkoj su zarade preduzeća od 1979. godine porasle devedeset posto, a plate svega šest posto” (Beck, 1999, str. 9)

Pored toga, informacione tehnologije omogućile su „organizaciju i širenje rada na specifičnim projektima i zadacima bilo gde u svetu, u bilo koje vreme”, čime je stvoreno, po Kastelsovima, virtuelno preduzeće (Castells, 2000, str. 307).

Fleksibilizacija radnog procesa koja, pre svega, podrazumeva odustajanje od kolektivnih ugovora, zapošljavanje s ograničenim radnim vremenom, rad na ugovor itd, učinilo je radnu snagu dodatno ranjivom. Kastels u tom smislu primećuje da „ranjivost radne snage u uslovima neograničene fleksibilnosti ne odnosi se samo na nekvalifikovane radnike ... već i na srednje slojeve” (Castells, 2000, str. 305).

Sve navedene promene, a posebno one u oblasti transformacije klasa i klasnih odnosa, oblikovale su mizanscenu koja je koja je omogućila nastanak globalne krize. Kako primećuje Harvi, glavno obeležje proteklih nekoliko decenija bila je „preraspodela, a ne stvaranje bogatstva i dohotka” (Harvi, 2012, str. 203). On to naziva akumulacija pomoću razvlašćivanja koja više liči na prvobitnu akumulaciju obeleženu ograđivanjem pašnjaka koji su bili u javnoj svojini.

ZAKLJUČAK

Dubina aktuelne krize svedoči da ona nije prvenstveno posledica poremećaja finansijskih i ekonomskih tokova, već suprotno – ti poremećaji su izraz promenjenih odnosa u društvenoj strukturi razvijenih zemalja, što se tokom procesa globalizacije prenelo na čitav svet.

S obzirom na tako duboke korene aktuelne krize nju nije moguće prevazići isključivo ekonomskim merama. Otuda i često pesimistični zaključci ekonomista vezani za produbljanje i obnavljanje krize.

Pad profitne stope očigledno nije moguće sprečiti osim po cenu osiromašenja sve većeg dela svetskog stanovništva. Preraspodela koja bi bila bazirana na nekoj vrsti novog klasnog konsenzusa, za koju su se zalažu pojedini dalekovidiji predstavnici krupnog kapitala, nije naišla na širu podršku u krugovima transnacionalne kapitalističke klase. Umesto preraspodele od bogatih ka siromašnima, države su svojim intervencijama samo osnažile postojeći trend preraspodele od siromašnim ka bogatima. Otuda ne čudi podatak da je kao posledica krize iz 2008. godine u svetu porastao broj milijardera i njihova ukupna imovina²⁴.

---

²⁴ Broj milijardera u svetu je tokom 2010. godine porastao za 199 u odnosu na prethodnu godinu, pa se tako na listi Forbsa našlo 1.210 ljudi sa imovinom preko milijardu dolara. Njihovo ukupno bogatstvo iznosilo je 4.500 milijardi dolara, dok je godinu dana ranije ta cifra iznosila 3.600 milijardi dolara.

S druge strane, često se kao predlozi za izlazak iz krize mogu čuti zalaganja za uvođenje mera na nivou nacionalnih država koje bi za cilj imale povećanje konkurentnosti. S tim u vezi, treba ponovo podsetiti da je reč o globalnoj krizi. U skladu s tim, i odgovor na krizu mora biti globalan. Ukupno povećanje globalne konkurentnosti ne bi dovelo do smanjenja krize jer njen izvor nije vezan za konkurentnost i produktivnost, odnosno za ukupnu ponudu robe na svetskom tržištu. Izvor krize su velike društvene nejednakosti koje umanjuju agregatnu tražnju što vodi porastu strukturne nezaposlenosti. Smanjenje nejednakosti, međutim, nije u interesu TNK jer bi to vodilo opadanju njene ukupne ekonomske i društvene moći, što je i bio uzrok neoliberalnog zaokreta.

Istina, pojedine zemlje, u pojedinim periodima, mogu poboljšati svoju poziciju u odnosu na druge zemlje, zahvaljujući merama vladine politike i podizanjem nivoa konkurentnosti,²⁵ ali to ne mora biti pravilo, niti povećanje konkurentnosti nužno doprinosi poboljšanju ekonomskog položaja neke zemlje²⁶. Stvarni efekti povećanja konkurentnosti i efikasnosti proizvodnje imaju drugi smisao.

„U stvari govore o angažovanju manje ljudi da bi proizveli istu količinu robe ili o jeftinijim ulaganjima. Radi se o tome da u konkurenciji između kapitalista, efikasniji proizvođač po svojoj prilici stiče veći profit nego njegov konkurent” (Волерстин, 2004, стр. 211).

To, drugim rečima, znači da rast profita vlasnika kapitala istovremeno znači opadanje prihoda zaposlenih i njihovih domaćinstava.

Takođe, važno je naglasiti da povećanje konkurentnosti privrede i jačanje pozicije korporacija ne znači nužno da korist od toga ima većina stanovništva. Pravilo da bez jake privrede nema jakog društva više ne važi. Kao što primećuje Bek, nekada se moglo reći da je za Nemačku dobro ono što je dobro za Dojče banku, ali to više nije slučaj²⁷. Zahtevi kompanija koji se pretaču u zakonske norme za produženje radnog staža, na primer, nikako nisu u interesu građana. Oni nisu ni u skladu sa razumnim očekivanjima da će razvoj tehnologije i produktivnosti dovesti do smanjenja dužine broja radnih sati. Vajkanja da usled demografskih promena raste nesrazmera između radno aktivnog i neaktivnog

²⁵ Paradoksalno, ali posmatrano iz globalne perspektive, podsticanje takmičenja zemalja u konkurentnosti, čemu između ostalog služe indeksi globalne konkurentnosti, predstavlja samo jedan od načina promocije neoliberalne politike koja je glavni uzrok globalne krize.

²⁶ Uspeh zemalja jugoistočne Azije obično se ističe kao pozitivan primer. No, ne treba zaboraviti da je istovremeno sa rastom tih ekonomija došlo do pada ekonomske aktivnosti u više od sto zemalja.

²⁷ Tokom ekonomske krize mogle su se od izvršnih direktora američkih kompanija često čuti izjave tipa: Morali smo da otpustimo dve hiljade radnika, ali važno je da smo spasili kompaniju!

stanovništva deluju licemerno ako si ima u vidu porast produktivnosti koji omoućava da jedan jedan radnik danas proizvodi mnogostruko više nego što je to bio slučaj pre par decenija.

Naravno, sa stanovišta preduzeća kojima je ključno merilo uspešnosti rast profita, ovakva zalaganja su očekivana. Međutim, sa stanovišta koje kao merilo uspešnosti uzima blagostanje stanovništva otvaraju se drugačija pitanja. Na primer: zašto uprkos rastu produktivnosti opadaju realne zarade zaposlenih; zašto uprkos ogromnom tehnološkom napretku postoji stalni pritisak ka produženju radnog veka zaposlenih; zašto uprkos porastu ukupnog globalnog bruto nacionalnog dohotka dolazi do povećanja siromaštva u većem delu sveta; zašto se za isti rad u različitim delovima sveta plaća različita cena rada koja ne zavisi od troškova života itd. Na takva pitanja, nažalost neoklasična ekonomija ne daje adekvatne odgovore. Reč je, međutim, o društvenim i političkim pitanjima od kojih će zavisi ishod krize. Ti odgovori se ne mogu predstaviti matematičkim modelima jer zavise od borbe između transnacionalne kapitalističke klase i grupa koje predstavljaju ostatak društva. Potpuno je nezahvalno prognozirati ko će u tom sukobu pobediti, niti se mogu pouzdano predvideti sredstva koja će se u toj borbi koristiti, ali se mogu nazreti posledice različitih ishoda. Očuvanje postojećeg poretka moguće je samo postepenim uspostavljanjem nekog od oblika autoritarnog poretka. Promene, s druge strane, mogu rezultirati ishodima koji do sada nisu istorijski isprobani.

LITERATURA

- Arrighi, G. (2010). *The Long Twentieth Century – Money, Power and the Origins of our Times*, new updated edition. London-New York: Verso.
- Beck, U. (1999). *What is Globalization*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2005). *Moć protiv moći u doba globalizacije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Castells, M. (1998). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2000). *The End of Milenium*. Oxford: Blackwell.
- Dumenil, G. and Levi, D. (2011). *The Crisis of Neoliberalism*. Harvard: Harvard College.
- Ritzer, G. (2011). *Globalization – the Essentials*. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Rus V. and Adam F. (1989). *Moć in nemoć samoupravljanja*. Zagreb: Globus.
- Sassen, S. (2007). *A Sociology of Globalization*. New York-London: W.W. Norton&company.
- Sklair, L. (1991). *Sociology of the global system – Social changes in global perspective*. Harlow, Essex: Harvester Wheatsheaf.
- Sklair, L. (2001). *The transnational capitalist class*. Oxford: Blackwell.
- Stiglitz, E. J. (2009). *Uspjeh globalizacije – novi koraci do pravednog svijeta*. Zagreb: Algoritam.
- Županov, J. (1983). *Marginalije o društvenoj krizi*. Zagreb: Globus.

- Багвати, Ј. (2008). *У одбрану глобализације*. Београд: Службени гласник.
- Божић, М. (2009). Деиндустријализација земаља у транзицији и њене економске последице. *Теме*, 33(2), 423-442.
- Болчић, С. (1983). *Развој и криза југословенског друштва у социолошкој перспективи*. Београд: СИЦ.
- Бурдије, П. (1999). *Сигнална светла – прилози за отпор неолибералној инвазији*. Београд: Завод за уџбенике.
- Волерстин, И. (2004). *Опадање америчке моћи*. Подгорица: ЦИД.
- Волерстин, И. (2005). *После либерализма*. Београд: Службени гласник.
- Вулетић, В., Станојевић, Д., & Вукелић, Ј. (2010). Транзиција у социолошком огледалу. У Михајловић, С. (ур.), *Домети транзиције од социјализма ка капитализму*, (стр. 327–342). Београд: ФЕС.
- Голубовић, Н. (2009). Анатомија глобалне финансијске кризе и импликације за земље централне и источне Европе. *Теме*, 33(2), 471–491.
- Грк, С. (2011). Србија и Европска унија - кризе после кризе. *Српска политичка мисао*, 32(2), 111–134.
- Душанић, Б. Ј. (2009). Доларска алхемија и казино економија. *Нова српска политичка мисао*, 17(3-4), 67-88.
- Катић, Н. (2009). Неолиберални корени светске економске кризе. *Нова српска политичка мисао*, 17(3-4), 55–66.
- Ковач, О. (2009). Узроци и могући концепти решавања светске финансијске кризе. *Нова српска политичка мисао*, 17(3-4), 7–24.
- Ковачевић, М. (2010). Узроци дубоке економске кризе у Србији. *Школа бизниса*, (3), 1–14.
- Кругман, П. (2010). *Повратак економије депресије и светска криза 2008*. Београд: Хеликс.
- Митровић, Љ. (2009). Социјалдемократска алтернатива развоја – стратегија изласка из кризе и модел транзиције са социјалном одговорношћу. *Српска политичка мисао*, 26(4), 295–306.
- Перкинс, Џ. (2012). *Исповести убице економија*. Београд: Плато.
- Радоњић, О. (2009). Узроци текуће глобалне финансијске кризе: магла која је успешно продата. *Нова српска политичка мисао*, 17(3-4), 25–54.
- Реинерт, С. Е. (2006). *Глобална економија – клако су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*. Београд: Чигоја.
- Сенет, Р. (2007). *Култура новог капитализма*. Београд: Архипелаг.
- Стиглиц, Е. Џ. (2002). *Противречности глобализације*. Београд: СБМ.
- Харви, Д. (2012). *Кратка историја неолиберализма*. Нови Сад: Медитеран.
- Цветковић, Р. (2009). Међународна финансијска тржишта – анализа неких узрока кризе. *Нова српска политичка мисао*, 17(3-4), 89–96.

Vladimir Vuletić, University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Belgrade

GLOBAL ECONOMIC CRISIS: SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Summary

As opposed to the 1980s, when domestic sociologists were actively analyzing the crisis of Yugoslav society, nowadays there are almost no domestic sociological studies concerning the global economic crisis. There are three reasons for that. First, the current crisis was initially described as a financial crisis, the analysis of which required financial knowledge that sociologists did not have. Second, prevailing “methodological nationalism” made it difficult to connect global and local levels of analysis so crisis in Serbia was generally interpreted by use of endogenous factors. Finally, sociologists became victims of a widespread belief that economy was more important than society and thus relinquished the interpretation of current events to economists.

Economic interpretations mostly described crisis as normal occurrence that occasionally affects capitalist economy. Yet, a number of critically oriented economists initiated a productive debate starting from the assumption that this was a conjunctural and not a systemic crisis. Basic assumptions of several domestic economists who significantly contributed to a more in-depth treatment of the crisis are briefly presented in this paper. Economists’ efforts to analyze the crisis from a global perspective are particularly emphasized. It is pointed out that they demystified the crisis creation mechanism and identified speculative capital as generating the inflation of the global financial balloon, whose bursting caused the global crisis in the first place. In addition, the paper emphasizes their observation that a deeper cause of the crisis lies in neoliberal ideology and the greed of upper social layers.

Despite these important findings, some inconsistencies and contradictions were noticed. Accordingly, the subsequent part of the paper is aimed at overcoming these by introducing a sociological-historical approach to crisis analysis.

Thus, it is shown that the neoliberal turn came as a result of a decade-long decrease of profit rates, and also as a manifestation of pursuit of an escape from the Keynesian capitalism crisis, which threatened to create political changes, primarily in some European states. Technological innovations and cultural climate of that period acted in favor of the neoliberal turn.

The main idea of the paper is that neoliberalism was primarily used as an ideological shield of the capitalist class struggling to consolidate its shaken economic and political positions and not as a project that was to be carried out. American capitalist class led that struggle but during the process of globalization, by drawing a number of countries into its sphere of interest, it started to transform into the transnational capitalist class. This class, which includes corporate CEOs and globalized political elites in addition to owners of capital, is now united in a struggle to preserve and advance their own interest. Their success in that struggle led to increased social inequality and to real income decrease for a growing number of employees.

The depth of current crisis shows that it is not primarily a consequence of disturbed financial and economic flows but the opposite – that these disturbances imply altered relations in the social structure of developed countries, which spread to the rest of the world during the process of globalization.

The conclusion stresses the observation that crisis resolution depends on the outcome of the conflict between the transnational capitalist class and groups that represent the rest of the population.